

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ, *Ljudi ljudi . . .*, Beograd 1973, izd. piščevo, str. 460.

Dr Dragoljub Jovanović, bivši profesor Pravnog fakulteta u Beogradu i leader nekadašnje Zemljoradničke ljevice, objavio je 1973, u svojoj 78. godini, zanimljivo memoarsko djelo pod naslovom »Ljudi, ljudi . . .« To je zapravo autobiografski torzo dan u obliku 56 »medaljona« — portreta umrlih suvremenika autora, mahom poznatih građanskih političara, znanstvenih i kulturnih radnika.

Na poticaj historičara iz Instituta za savremenu istoriju u Beogradu Jovanović je napisao 12 knjiga svojih *Političkih uspomena* (osam ih je u rukopisu preuzeo Arhiv Jugoslavije), ali ni jedna nije objavljena. Zato je autor odlučio da izvrši ovaj izbor, po njegovoj ocjeni, najznačajnijih »medaljona« (ukupno ih je napisao 400) i da ih (u vlastitom izdanju) prezentira javnosti u kronološkom slijedu kako su ulazili u njegov život. U vremenskom rasponu od 60 godina, od početka stoljeća do naših dana, pred nama, u sedam dijelova pod skupnim naslovom koji asocira na Balzaca, defilira galerija likova — od majstor Stavre (autorova oca) do Sime Markovića i Oresta Rosenfelda.

Treba odmah reći da je, bar za historičare, šteta što je čitavo djelo podređeno jedinom cilju: govoriti isključivo o sebi kroz biografije svojih suvremenika i što i u tim biografijama prevladava psihologiziranje, skiciranje karaktera na uštrb potpunijih političkih profila.

U prvom dijelu, pod naslovom »U akciji — u Pirotu«, čitalac saznaje da je Jovanović »filius fabri«, sin zanatlije, odrastao među radnicima u Pirotu, a da je seljake »viđao samo subotom kad je pazarni dan«. U svojoj političkoj karijeri on je, kaže, startao kao jedan od osnivača »đačkog socijalizma« u pirotskoj gimnaziji. Suborci u tim danima bili su mu Milutin Canić i Milutin Ristić biografije kojih donosi među prvima. No, dok je Canić, kao i većina srpskih socijalista poslije Oktobra, postao komunist, Jovanović je i dalje ideološki slijedio Kautskog da bi već kao student u Francuskoj definitivno zaplovio građanskim političkim vodama. (U »medaljonu« Desanke Milutinović nalazimo zanimljiv podatak da je članke u poznatom pariskom *Glasniku jugoslovenske omladine*, potpisane Desankinim prezimenom, pisao sam Jovanović i da je to radio iz poštovanja prema ženi koja je za njega bila najveći moralni autoritet.)

U drugom dijelu, pod naslovom »Od Beograda do Pariza«, autor se zadržava na svojoj socijalističkoj mladosti i spominje kragujevački sastanak 32 gimnazijalca socijalista iz raznih gradova Srbije u ljeto 1912. Jedan »medaljon« posvećuje Radi i Voji Vujoviću (Rada mu je bio vjenčani kum), za koje kaže da su bili dvije »možda najljepše ljudske figure iz studentovanja u Parizu«. Njihovoj biografiji Jovanović ne dodaje ništa nova, nepoznatog, ali daje kratke biografije slučajnih suputnika u komunističkom pokretu jugoslavenskih studenata u Parizu 1919. (Vlada Ristović, kaže, u Parizu sekretar studentske organizacije, udružio se kasnije s Radom Pašićem, a u *Jedinstvu* 1928. pozivao da se ubije Stjepan Radić; Dragoljub Jevremović je ušao u JNS i kompromitirao se u našičkoj aferi, a Voja Nikolić bio je najprije sreski načelnik u Bije-ljini, da bi za vrijeme okupacije postao Nedićev okružni načelnik u Zaječaru itd.). I Voja i Rade su, kaže Jovanović, stradali u »zemlji socijalizma« (ne kaže

u Staljinovim »čistkama«), ali ih danas gotovo nitko ne spominje — izuzev Tita i Čolakovića 1959.

U trećem dijelu, pod naslovom »Ponovo u Beogradu«, prvi »medaljon« Jovanović je posvetio svom prezimenjaku, Slobodanu, poznatom profesorom ustavnog prava na beogradskom Pravnom fakultetu. Ne štedeći prostor kad je riječ o starijem kolegi i autoritetu kojega je nekada u listu *Rad* nazivao »našim Volterom«, Jovanović pokušava da ga po svaku cijenu rehabilitira. On pobija nekadašnje priče beogradske čaršije da je Slobodan osobno napisao Aleksandrov šestojanuarski »manifest« i kaže da mu je sam Slobodan rekao da su tekst pisali ili kralj ili eventualno Voja Marinković. Teže mu je, očito, bilo sprati ljagu koju je na Slobodanu ostavio famozni Srpski kulturni klub. Jovanović ne može poreći da je Slobodan bio na čelu tog kluba, ali pokušava uvjeriti čitaoce da je bio samo figura, a »da su inicijatori i stvarni rukovodioci bili drugi ljudi, pre svega dr Nikola Stojanović, raniji prvak u Bosni i Hercegovini i član Jugoslovenskog odbora u Londonu«, dr Vladimir Čorović i posebno Dragiša Vasić i Slobodan Drašković koji su pripremali »neku vrstu velikosrpskog fašizma«.

Uočljivo je da Jovanović inače svuda ispoljava averziju prema svemu što je velikosrpsko i centralističko, mada se u mladosti kao pariški đak neko vrijeme i sam zagrijao za »centralizovanu upravu«. On je, kaže, federalist i zato o »jugoslovenski orijentisanom« Jovanu Cvijiću piše u superlativima, stavljajući ga uz bok Dositeju, a istodobno ima hrabrosti da kao ateist dirne i u Nikolaja Velimirovića (»Zlatoustog«) i da ga prikaže kao srpskog Raspućina koji se u inozemstvu »povremeno i presvlačio, da bi mogao zalaziti na mesta gde bi čudnovato delovala njegova istočnjačka crnina«. Ambicije su mu, kaže, sizale sve do stolice patrijarha srpske pravoslavne crkve s tim »da dobije ovlašćenja koja nije imao niko posle Svetoga Save«.

U sve svoje »medaljone« Jovanović vješto utkiva djelić po djelić svoje autobiografije a da se nigdje ne ponavlja, izuzevši češće spominjana hapšenja 1929, 1930, 1935. i 1938.

Četvrti dio, »Od sociologije ka socijalnoj akciji«, autor posvećuje Grupi za socijalnu i kulturnu akciju (SKA). Ta grupa beogradskih mladih intelektualaca, nekada propovjednik »agrarnog socijalizma«, danas nam je poznatija po svom Almanahu iz 1925. i listu *Rad*, njezinom neslužbenom glasilu, nego po svojoj diskusionoj tribini na kojoj su se kao predavači pojavljivali i Krleža, i Radić, i Herceg i niz istaknutih političara i kulturnih radnika. No, u historiji Zemljoradničke stranke, odnosno Saveza zemljoradnika, ta se Grupa ne može mimoći, jer su 1927. gotovo svi njezini osnivači, osim Otokara Keršovanija koji je prišao Komunističkoj partiji, zajedno s Milanom Pribičevićem i njegovim sljedbenicima ušli u tu stranku i u njoj igrali vidnu ulogu.

Govoreći o Keršovaniju, koji mu je godinama bio prijatelj, Jovanović već poznatoj Otokarovoj biografiji dodaje i neke nepoznate detalje (da je, na primjer, Keršovani autor nepotpisanih političkih kronika u *Radu* i sl.). Ne bez malicioznosti Jovanović primjećuje da »nije bilo kraja 'zaduženjima' kad su ga pridobili komunisti«. Kao i za braću Vujoviće i sve ostale komuniste kojima je u ovom djelu posvetio »medaljone«, Jovanović smatra da je i Keršovani zaboravljen (navodno zbog toga što je na robiji izbačen iz KPJ), da je »Partija učinila vrlo malo za njega« i da se danas malo tko, osim Nusreta Seferovića, na njega osvrće.

U »medaljonu« Milana Čurčina Jovanović spominje i svoje razgovore sa Seatonom Watsonom 1929. i kaže da su mu ti razgovori potvrdili uvjerenje da su i Englezi i Francuzi dali Aleksandru zeleno svjetlo za diktaturu, ali da ih je Šesti januar ubrzo razočarao svojim rezultatima. Tvrdi da je i Čurčin, uz ostale, u martu 1941. dolazio na dvor »da bi uticao na Pavla da odustane od Pakta«. Više podataka o Zemlji-radničkoj stranci, odnosno o Savezu zemlji-radnika, Jovanović daje u »medaljonima« Mladena Markovića, ideologa prve ljevice, i Bore Štavljanina, prvog seljaka predsjednika Glavnog odbora.

Autorovoj osobnoj političkoj angažiranosti u Zemlji-radničkoj ljevici i odnosima među stranačkim prvcima posvećen je peti dio pod naslovom, »U politici — U Savezu zemlji-radnika«. I opet kroz »medaljone« Dobrosava Tomaševića, Joce Jovanovića, Koste Sandića, Milana Pribičevića i dr. U kraćem uvodniku ovog dijela autor citira Rajka Neškovića, seljaka iz Loznje, koji je navodno rekao: »Ko bude imao Radića imaće Šumadiju«. »Zbog takvih ljudi je vredelo — kaže Jovanović — ući u S.(avez) Z.(emlji-radnika)«. Time je htio reći da bez suradnje s vođama Hrvatske seljačke stranke ni srpski zemlji-radnici nisu mogli računati na uspjeh ni u svojoj vlastitoj zemlji. Jovanović je dobro znao kakvu političku snagu u novoj državnoj zajednici predstavlja Radićeva stranka i zato je uporno insistirao da se nađe modus za suradnju Srba i Hrvata — »vođeci računa o razlikama i istoriji [...] pre svega da upoznaju jedni druge«.

U šestom i sedmom dijelu (»Širi zahvati« — »Ka opozicionom okupljanju«) najviše je prostora posvetio hrvatskim (građanskim) političarima i ni za jednog od njih, izuzev frankovaca koje jednostavno ignorira, nema ružnu riječ. Radićeve nagle političke zaokrete on tumači njegovim temperamentom i u tom ga pogledu uspoređuje s Hruščovom. Iz Radićeve bogate kolekcije govora Jovanović bira samo one u kojima je Radić pledirao za sporazum sa Srbima. Tvrdi da je već u sredini 1924, kada je s njim razgovarao u Zagrebu, Radić bio spreman »da učini ono što je odobrio sinovcu Pavlu iz zatvora u drugoj polovini marta sledeće godine«, ali da »Beograd, to znači Dvor i viši vojni krugovi, nisu dali Radiću vremena da 'okrene kola', lagano i oprezno, da stvori pogodno raspoloženje, ne odvajajući se od svoga naroda«. On Radiću (kroz usta Miladina Čirića) ne zamjera ni to što je i on vodio politiku »en famille«, što je kao ministar svoju kćer uzeo za šefa kabineta, jer da je bio poluslijep. U »medaljonu« Pavla Radića kaže da je »od svih hrvatskih političara koji su prošli Beogradom, Pavle bio najpoznatiji i najomiljeniji«. Za ubojstvo hrvatskih političara u Skupštini on okrivljuje kralja koji je, navodno prema svjedočenju Mite Dimitrijevića, znao da se sprema »oluja«. Začuduje jedino što političar (i sociolog) Jovanovićeva formata ne iznosi stvarne razloge (jer se ne može reći da on ne zna) zašto radićevci partnera za pregovore za rješenje hrvatskog pitanja nisu tražili ni u demokratima, još manje u zemlji-radnicima, nego baš u radikalima. Da su se i stopostotno »slagali« sa zemlji-radnicima i da zemlji-radnici »nisu ništa tražili među Hrvatima« — kako Jovanović misli za radikale, radićevci nisu mogli previdjeti činjenicu da je Savez zemlji-radnika od 39 poslanika, koliko ih je imao u Skupštini 1920, na izborima 1923, pao na devet, 1925. na svega četiri, da bi se tek 1927. popeo na 11.

Kralju Aleksandru Jovanović odobrava atribut »ujedinitelja« »samo zbog toga što je stvorio uslove za veliko opoziciono okupljanje, kakvo se nikad ranije nije javilo«. Po tome kraljeva zasluga, kaže Jovanović, nije mala ni »za buduće obnavljanje Jugoslavije«.

Ako je Jovanović Radiću mnoge stvari progledao kroz prste, Pribičeviću nije oprostio što je 1927. bio politički toliko kratkovidan da je gurao Radića u »prečanski front« protiv Srbije kao cjeline, umjesto da se pridruži srbijanskim demokratima i zemljoradnicima, pa da zajedno prave sporazum s Hrvatima. On je, kaže, Aleksandru samo olakšao »ujediniteljsku« misiju. Pribičevićeva je tragedija, misli Jovanović, u tome što »nije poznavao psihologiju ni hrvatskog naroda ni naroda u Srbiji«.

Jovanovićevi »medaljoni« toliko su sadržajno zbijeni da ih je na ograničenom prostoru nemoguće prikazati. Uostalom, nije nam ni bio cilj da donosimo iscrpan sadržaj, još manje da ih u cjelini ocjenjujemo. Pred očima nam je samo jedna građanska stranka iz koje je mobiliziran veliki broj boraca NOV-e i u okviru koje su i komunisti djelovali do aprilskog sloma stare Jugoslavije. Za navrijednost ove knjige nije, razumije se, u ocjenama autora već u tome što ona otkriva tragove i provocira na istraživanje. Nitko nije ni očekivao od jednog bivšeg građanskog političara, koji je i za stare i za nove Jugoslavije više robijao nego politički djelovao, da u svom autobiografskom djelu neće biti subjektivan i da bar na papiru, kad mu se, eto, već pružila prilika, neće pokušati vratiti »stare dugove« pogotovo onima koji su kao i on odavno sišli s političke pozornice. (Kad, na primjer, govori o Dobrosavu Jevđeviću, tom Dražinom »hromom generalu«, ne bira izraze, jer mu ne može zaboraviti što je »divne srpske seljake« privodio JNS. Milovanu Đilasu nije oprostio što ga je 1947. iz poslaničke klupe poslao na deset godina robije i optužuje ga kao glavnog krivca što Izidora Sekulić nije objavila svoju drugu knjigu o Njegošu. On je za Jovanovića i danas jedan od »tri ovna« koji je u historiju srpske književnosti ušao kao Herostat itd.). Sve je to razumljivo i zbog toga što takve pikanterije koje se tiho provlače kroz sve »medaljone« zaista mogu zanimati »stare« koji su poznavali Jovanovićeve suvremenike, ali ne i »mlade« — kako autor vjeruje u predgovoru. Bez dubljeg poznavanja naše novije političke historije, bez dovoljnog predznanja da mu kritički pristupe, mladi mogu nad ovim majstorski komponiranim djelom vrsnog stiliste ostati samo zbunjeni. No, za historičare međuratnog razdoblja koji se bave historijom građanskih političkih stranaka, pa i dvorske kamarile — dok i posljednja iole značajnija građanska stranka (pogotovo Zemljoradnička, pa i HSS) ne dobije svoju monografiju — i ovo djelo i kompletne Jovanovićeve Političke uspomene ostaju nezaobilazan izvor.

Vojo Rajčević

**IZDANJA CENTRA ZA HISTORIJSKO ISTRAŽIVANJE
U ROVINJU, 1970—1973.**

Centro di ricerche storiche — Centar za historijsko istraživanje — Središće za zgodovinska raziskovanja, pripada organizacijskom krugu hrvatske historiografije, no ima niz zasebnih obilježja. Njegov je osnivač Unione degli italiani dell'Istria e di Fiume — Talijanska unija za Istru i Rijeku, a osnovan je god. 1969. Naziv Unije nalazi se i u službenom nazivu Centra, kao prva polovica naslova. Zanimljiva je i, u nas, ako se ne varam, jedinstvena pojava da se